

АРАБСКАТА КНИЖОВНОСТ И КОРАНЪТ

ИЗСЛЕДВАНИЯ В ЧЕСТ
НА
ПРОФ. ДФН ЦВЕТАН ТЕОФАНОВ

София, 2023

© Издателство „Изток-Запад“, 2023

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателя, съставителите и авторите.

© Галина Евстатиева и Павел Павлович, съставители, 2023

© Румяна Дамянлиева, оформление на корицата, 2023

ISBN 978-619-01-1360-7

Съставители
Галина Евстатиева
Павел Павлович

АРАБСКАТА
КНИЖОВНОСТ И
КОРАНЪТ

Изследвания в чест на
проф. дфн Цветан Теофанов

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор. Цветан Теофанов и превъплъщенията на словото <i>Галина Евстатиева и Павел Павлович</i>	7

I. ИСЛЯМОЗНАНИЕ И КОРАНОЗНАНИЕ

„И така ви сторихме общност по средата“ (К. 2: 143): към семантиката на „средата“ в Корана <i>Иван Дюлгерев</i>	21
Ислямската теология и нейните форми: рационализъм и традиционализъм <i>Симеон Евстатиев</i>	47
Женските обитатели на ислямския рай: класически и модерни интерпретации на кораничната образност <i>Галина Евстатиева</i>	89
Проблемът за поэтапното въвеждане на възбраната върху виното в ранния ислям <i>Ана Минчева</i>	115
„Събирането на Корана“ в халифата на Абу Бакр ас-Сиддик (11–13/632–644). Историческо сведение и литературен разказ <i>Павел Павлович</i>	135
Трима дейци на Реформацията в исляма през XX в. <i>Йордан Пеев</i>	157
Коранът в рядък препис от 8/XIV в. с код от цветни знаци и графем (НБКМ ОР 2711) <i>Анка Стоилова</i>	173
Бали Ефенди Софийски и неговото дело в съвременни изследвания на турски мюсюлмански учени <i>Салих Халил</i>	205

II. ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА

Поетични творби на съвременници на пророка Мухаммад в библиотеката на Осман Пазвантоглу във Видин <i>Стоянка Кендерова</i>	233
Геометрия на разказването <i>Неделя Китаева</i>	255
Възможна ли е ислямска модерност? Концепцията за „разкриващ превод“ на Абдуррахман Таха <i>Мариана Малинова</i>	269
Реконструкция на спреженията на слабите глаголи в прасемитския език <i>Виктор Тодоров</i>	287
Литературният текст в преподаването на арабски език като чужд: развиване на комуникативни и езикови компетентности <i>Христина Чобанова</i>	311

III. СЪВРЕМЕННИ РАКУРСИ

Още веднъж за границите на религиозната толерантност <i>Пламен Макариев</i>	329
Български помощи за палестинските араби в периода на Студената война <i>Надя Филипова</i>	347
TITLE AND TABLE OF CONTENTS IN ENGLISH.....	365

ПРЕДГОВОР

ЦВЕТАН ТЕОФАНОВ И ПРЕВЪПЛЪЩЕНИЯТА НА СЛОВOTO

ГАЛИНА ЕВСТАТИЕВА И ПАВЕЛ ПАВЛОВИЧ

Сборникът „Арабската книжовност и Коранът“ е посветен на проф. дфн Цветан Теофанов – изтъкнат арабист, корановед, ислямовед, литературовед и преводач, директор на Центъра за източни езици и култури (1993–1994), ръководител на Катедрата по арабистика и семитология (2003–2011) и декан на Факултета по класически и нови филологии (2011–2015). В течение на четири десетилетия Цветан Теофанов преподава в специалност „Арабистика“, впоследствие катедра „Арабистика и семитология“ във ФКНФ на СУ „Св. Климент Охридски“. Той принадлежи към второто поколение български арабисти, които заедно със своите предшественици и учители – проф. дфн Пенка Самсарева и проф. дин Йордан Пеев – полагат основите на българската арабистична наука и възпитават няколко поколения ученици. Сред тях са редица от авторите на статии в настоящия сборник. За заслугите си към алма-матер през 2017 г. проф. Теофанов е награден с Почетен знак на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ със синя лента.

Цветан Теофанов е роден на 12 юли 1952 г. в София. Още като гимназист се увлича от литературата и публикува във вестник „Средношколско знаме“ и списание „Родна реч“ стихове, повлияни от западни поетични образци. В търсене на нови книги той често обикаля знаковите софийски книжарници на пл. „Славейков“, ул. „Раковски“ и бул. „Дондуков“. Една от тези разходки се оказва съдбовна – младият поет попада на учебник по арабски език и беглата на пръв поглед среща с арабската култура предопределя хода на неговия живот. По думите на самия Цветан Теофанов той се преориентира от Запада към Изтока и решава да изучава арабска филология в Ирак¹. Политическата

¹ Баталова, „Проф. дфн Цветан Теофанов, който преведе Корана на български“.

обстановка в Близкия изток е благоприятна за осъществяването на желанието му. След 1958 г., когато превратът на Абд ал-Карим Касим² слага край на монархията в Ирак и засилва влиянието на Иракската комунистическа партия, отношенията между Ирак и Народна Република България бележат възход. Важна част от сближаването между двете страни е засиленият научен и културен обмен, който включва и размяна на студенти.

Така редица бъдещи български арабисти получават възможността да се обучават в Багдадския университет, като властите предпочитат да ги насочват към идеологически неутралната от тяхна гледна точка специалност „Арабска филология“. През 1972 г. Цветан Теофанов е приет за студент в Багдадския университет и на 5 ноември попада в столицата на Ирак. Шест години по-късно, през 1978 г., той се дипломира като бакалавър по арабска филология.

Багдадската школа оформя Цветан Теофанов като задълбочен филолог с подчертан интерес към класическата арабска поезия през предислямската епоха и ранното Средновековие. През периода 1984–1985 г. българският арабист специализира арабска литература в Каирския университет. По същото време той вече е задочен докторант в Катедрата по езици на страните от Близкия и Средния изток към Московския институт по изтокознание под научното ръководство на проф. Бетси Яковлевна Шидфар (1928–1993), автор на значими научни трудове и преводи на класическа арабска литература. След четиригодишна работа над дисертация на тема „Роль творчества Абу-ль-Атахии (748–825) в становлении жанра арабской философской лирики“ Цветан Теофанов успешно я защитава през 1987 г. През 90-те години географията на научните му търсения се разширява. Признание за неговите академични качества е стипендията в Оксфордския център за ислямоведски изследвания през 1999–2000 г.

Научните занимания на Цветан Теофанов вървят успоредно с активната му преподавателска дейност в СУ „Св. Климент Охридски“. Една година след своето дипломиране в Багдад той е назначен за редовен асистент в Катедрата по източни езици, която през 1985 г. е преобразувана в Център за източни

² За Абд ал-Карим Касим вж. Пеев, *Дом на исляма*, 612.

езици и култури. През 1985 той става старши асистент, през 1997 – главен асистент, а през 1990 г. – доцент в същата катедра. През 2001 г. Цветан Теофанов придобива научната степен доктор на филологическите науки, а от 2003 г. е редовен професор по арабска литература в катедра „Арабистика и семитология“ на ФКНФ.

Академичната работа е най-забележимата и привлекателна страна в живота на университетския учен, но далеч не изчерпва кръга на неговите занимания. Обстоятелствата често му налагат да поема административни отговорности, които го впримчват в монотонната рутина на всекидневието и го отдалечават от общуването с музата. Цветан Теофанов не бяга от това бреме и още от началото на 90-те години се включва в управлението на ЦИЕК и ФКНФ. И тук политическите обстоятелства изиграват решаваща роля. След падането на тоталитарния режим през 1989 г. в ръководството на СУ „Св. Климент Охридски“ и неговите звена настъпват промени. През периода 1993–1994 г. управлението на ЦИЕК е поето от доц. Цветан Теофанов.

На два пъти – от 1993 до 1995 г. и от 2003 до 2011 г. – той е заместник-декан на ФКНФ, а през 2011 г. Общото събрание на факултета го избира за декан. През 2000 г. Центърът за източни езици и култури, който дотогава има статута на обща катедра към ФКНФ, е разделен на четири самостоятелни катедри, една от които е Катедрата по арабистика и семитология. До 2003 г. неин ръководител е проф. Пенка Самсарева, а след оттеглянето ѝ от ръководството на катедрата то е поето от проф. Теофанов, който заема длъжността до 2011 г.

Творчеството на Цветан Теофанов отразява многостранните му научни интереси. Като професионален литературовед той посвещава редица от публикациите си на средновековната арабска литература, но далеч не се ограничава с това изследователско поле. Доколкото литературата е огледало на средновековното арабско общество, Цветан Теофанов често насочва погледа си към историята и културата на арабите през предислямската епоха и класическото Средновековие.

През 1998 г. Цветан Теофанов публикува монографията „Езическата арабска поезия“. В нея ученият поставя акцент на деветте „златни поеми“

(му‘аллаки) от предислямската епоха на арабите и се спира на главните теми в творчеството на поетите разбойници, поетите рицари и поетите, в чието творчество преобладават мотивите за благочестието, покаянието и вярата в единния Бог. В книгата Цветан Теофанов умело съчетава биографичните детайли с историческия разказ за епохата на всеки от разглежданите поети, анализира структурата на техните произведения и се спира на възпелените в тях морално-етични представи и верски принципи. В началото на своето изследване Цветан Теофанов разглежда въпроса за автентичността на древната арабска литература, който занимава учените още от ислямското Средновековие и придобива особена актуалност след публикуването на статията на Давид Марголиус „Изворите на арабската поезия“ през 1925 г.³ Впрочем това не е първият път, в който Цветан Теофанов обръща внимание на тази ключова за всеки арабист тема. Тя е предмет и на неговата първа академична публикация – студията „По въпроса за автентичността на предислямската арабска устна поезия“ (1983).

В своя енциклопедичен труд „Арабската средновековна култура“ (2001–2002, 2004)⁴ Цветан Теофанов изследва подробно типологията на историята и културата на арабите през Джахилията и класическия средновековен период. Основното предизвикателство пред академично начинание от такъв мащаб е как да бъде обобщен огромният книжовен материал, завещан от стотици събирачи на предания, богослови, историци и поети.

В задълбоченото си изследване Цветан Теофанов експериментира с метода на дихотомните двойки. От писмените извори той извлича сведения за историческото развитие на бинарно противопоставените представи за номадството и уседналостта, арабите и неарабите, мимолетността и вечността. Познаването на тези аспекти от живота на арабското общество според него е от ключово значение за осмислянето и реконструирането на историческото му развитие.

³ Теофанов, *Езическата арабска поезия*, 19–29.

⁴ През 2001 и 2002 г. са издадени първи и втори том на труда - *Арабската средновековна култура. Т.1 Контекст, текст, подтекст и Арабската средновековна култура. Т.2 Любов, вино, мъдрост*. През 2004 г. е издаден масивен общ том *Арабската средновековна култура: от езичесвото към исляма*, който включва текста на двата по-ранни тома.

В труда си „Феноменология на пророка“ (2015) Цветан Теофанов продължава по пътя на типологичния анализ на историческите и литературните явления. За първи път в българското ислямознание той хвърля мостове между мюсюлманската представа за пророчеството и съответните концепции на късната Античност. Ислямът се оказва не безподобна религия, възникнала сред откъснати от „дивилизования свят“ номади, а културен феномен, който се развива в диалогично и често полемично взаимодействие с предислямската традиция на арабите и религиозните представи на съседните политически и верски общности. В методологичен план Теофанов се опира на сравнителен анализ на културните явления. Когато работи с преданията за Пророка, той прави оценка на техните съобщителни вериги (иснади), но по-често предпочита дълбинния анализ на съдържанието пред разглеждането на формалната опора.

Доколкото сред основните цели на Цветан Теофанов е да обясни феномена на арабския пророк и низпославането на Корана, удостоверяването на сведенията за ранния ислям е от особена методологична важност за успеха на неговото начинание. Така той отново се връща към въпроса за автентичността, но този път по отношение на основополагащите ислямски текстове. Цветан Теофанов подлага на критика интерпретациите на ориенталистите Мюър, Марголиус и Бел и предлага своя задълбочена аргументация за пророчеството в исляма като краен и най-съществен етап в развитието на човешките представи за пророка.

Научните занимания на Цветан Теофанов и неговият поетичен талант неизбежно го отвеждат към превода на класическата арабската поезия, четенето на която за него е мистично преживяване. „Още в самото начало“ – споделя той – „стигнах до прозрението, че класическата арабска поезия, която дразнеше любопитството ми и ме привличаше с някаква фаталистична магична сила, е нещо повече от словесно изкуство.“⁵ За успеха на това начинание, което далеч надхвърля рамките на обикновения превод и изисква от преводача да запази органичната връзка между текстовете и техния

⁵ „Интервю на сп. *Orientalia* с проф. Цветан Теофанов“, 88.

социален контекст, спомагат обширните познания на Цветан Теофанов по история и култура на древна и средновековна Арабия. В „Езическата арабска поезия“ той превежда образците на предислямското поетично творчество, а в „Арабската средновековна култура“ осъществява преводи на произведенията на именити средновековни поети като Абу Нуас, Абу Таммам, Ибн ал-Му‘таз, ал-Мутанабби и Абу ал-‘Ала’ ал-Ма‘арри.

Безспорно най-значимият преводачески принос на Цветан Теофанов е академичният превод на Свещения Коран от арабски на български език. До края на 90-те години на ХХ в. българският читател се запознава с текста на Корана в преводи, осъществени не от арабския оригинал, а чрез посредничеството на трети езици. Първите два превода дължим на представителите на протестантската общност в България.

Между 1902 и 1905 г. Никола К. Лица, свещеник в евангелската църква „Сахат тепе“ в Пловдив, публикува на български език първите четири сури от Корана в превод от английската версия на Джордж Сейл (поч. 1736)⁶. Смъртта на Лица около 1907 г. осуетява намерението му да преведе целия текст⁷. Цялостно издание на Корана на български език е отпечатано за първи път през 1930 г. по инициатива на протестантския мисионер Ернст Макс Хоппе. Преводът е осъществен от Стефан Томов и Стефан Скулев, които вероятно също стъпват на английската версия на Сейл⁸.

В течение на следващите шест десетилетия Коранът не е отпечатван на български език. По-голямата част от този период съвпада с тоталитарното управление в НРБ между 1944 и 1990 г., което потиска вероизповеданията и не е заинтересувано от разпространението на свещените им текстове.

⁶ Коранът или „Корани-керим“ на Мохамеда. Авторите са признателни на чл. кор. проф. дин Иван Русев (Икономически университет – Варна) и д-р Видин Сукарев (Регионален исторически музей – Пловдив) за оказаната помощ при издирването на сведенията за Никола Лица и неговия превод на Корана.

⁷ Пловдивският вестник „Балкански новини“, бр. 152/28.07.1907 г., съдържа обява, че Никола К. Лица продава „Логиката“ на Аристотел в издание от 1727 г.; вж. също Nazifoff, *Bulgarian Koran*, 187.

⁸ *Коранът, т.е. Водител и Разпознавач*, 8; Atanas Shinikov, „East to West, and Back: a Protestant Translation of the Qur’an to Bulgarian from the 1930s“, <https://inscriber.org/a-protestant-translation-of-the-quran-to-bulgarian-from-the-1930s/> (достъпно на 4 октомври 2022 г.).

Тенденция към промяна на установеното положение се очертава едва в началото на 80-те години. Ислямската революция в Иран (1979) и започналата през същата година война на Съветския съюз в Афганистан карат властите да си дадат сметка за важноста на Корана като инструмент за идеологическо влияние над българските мюсюлмани. В управляващите среди на НРБ се заражда идеята за осъществяване на академичен превод на Корана на български език. През 1981 г. Шести отдел на ДС предлага на Централния комитет на Българската комунистическа партия да натовари Института по балканистика към БАН с осъществяването на „превод с критичен коментар на Корана на български език“, който да бъде отпечатан в „ограничен тираж“⁹. Преводът трябва да се ползва от окръжните комитети на БКП и органите на МВР в районите с компактно население от български турци¹⁰ – вероятно с цел да се противостои на антисъветската ислямска пропаганда на места. Инициативата на ДС не получава продължение, причината за което може да се търси в липсата на квалифициран арабист филолог в споменатия институт на БАН.

За разлика от неуспеха на партийния почин, през 1986 г. се появява неофициален „превод от арабски и турски“, осъществен от Мехмед Табаков (1937–2010), представящ се под псевдонима Шейх Мохаммед Шемсуддин. Едва ли можем да се съмняваме, че шейхът е воден от желанието да подпомогне морално съпротивата на българските мюсюлмани срещу „възродителния процес“; не може да се пренебрегне и изострената им чувствителност към продължаващата война в Афганистан, която мнозина от тях разглеждат през призмата на противопоставянето между атеистичната идеология на марксизма-ленинизма и възраждащото се ислямско самосъзнание. Показателно за времето е и заглавието на първото издание на превода – „Будилник на мюсюлманите“ (*иказуль мослиминe*). Чрез него преводачът избягва издайническата дума „Коран“, но същевременно откроява главната цел на изданието – да мобилизира мюсюлманите за посрещане на предизвикателствата на епохата.

⁹ *Държавна сигурност и вероизповеданията*, 198.

¹⁰ Пак там.

Преводът на Мохаммед Шемсуддин е изпълнен с турцизми и често се отклонява значително от арабския оригинал, което подсказва, че турската версия е била водеща за преводача. Прави впечатление, че текстът е „отпечатан“ на пишеща машина и съдържа многобройни правописни грешки, което говори за нелегално издание, а не за редактирана и типографски оформена версия на мюсюлманското писание¹¹. През 1990 г. Мохаммед Шемсуддин осъществява второ издание на превода, на чиято титулна страница е отбелязано, че той е „от арабски на български“, но особеностите на текста сочат към все същия турски оригинал, на който се опира и първото издание.

Веднага след началото на демократичните промени, през 1991 г., габровското издателство „Ден“ публикува фототипно издание на превода на Томов и Скулев. През същата година ахмадитското дружество в Пакистан издава нов превод на Корана на български език. Неизвестният преводач отбелязва, че става дума за „арабски текст с български превод“, но тази недокрай ясна фраза по-скоро описва структурата на изданието, в което на всяка страница е отпечатан арабският текст, а срещу него – българският превод. За това, че преводът е най-малкото сверяван с издание на Корана на английски език, говори спорадичното поставяне на крайно „х“ в думи, окончавщи на „та ал-марбута“, например имената на сурите се предават като „Бакарах“ и „Маидах“. В дотогавашната българска преводаческа традиция не се практикува такова изписване на „та ал-марбута“ (т.е. изписва се „Бакара“ и „Маида“), което обаче е характерно за английския.

През 1993 г. се появява още един български превод на кораничния текст. В арабския предговор на изданието Фатих Али Хуснайн, изпълнителен директор на Ислямския съвет на Източна Европа, отбелязва, че преводът е осъществен от „преводачи, редактори и коректори в тясно взаимодействие с Главно мюфтийство и благодарение на похвалните усилия на бившия мюфтия

¹¹ Преводът е анализиран обстойно от Атанас Шиников, „Страхувам се и се срамувам, защото сложих образа ми на този свещен китаб“ – за един превод на Корана и няколко забрани“, <https://inscriber.org/страхувам-се-и-се-срамувам-защото-сло/> (достъпно на 4 октомври 2022 г.).

на мюсюлманите д-р Недим Хафиз Ибрахим [Генджев]¹². Хуснайн допълва, че преводът е „експериментален“ и подготвя почвата за „оригинално издание“¹³. Авторът на предговора не разкрива какво има предвид с това уточнение, но както отбелязва Йордан Пеев, в превода се срещат понятия, предадени от турски език¹⁴, което подсказва, че досущ както в превода на Мохаммед Шемсуддин, и тук турският е бил водещ.

Цветан Теофанов започва работата си над превода на Корана по поръчка на държавно издателство „Наука и изкуство“ в средата на 80-те години на ХХ в.¹⁵ Инициативата вероятно идва от партийното ръководство, но тя не се увенчава с успех. Въпреки че Цветан Теофанов се справя със задачата и превежда текста в течение на няколко години, след промените издателството фалира и ръкописът не е отпечатан¹⁶. Но няма зло без добро: осуетяването на поръчката на „Наука и изкуство“ дава възможност на Цветан Теофанов да продължи да усъвършенства превода. Текстът на Корана е изпълнен с езикови предизвикателства, поради което преводачът неведнъж преглежда критично плода на своя дългогодишен труд. Той на три пъти подхваща работата отначало, „недоволен от безсилието си да предаде на български дълбочината и красотата [на Корана]“¹⁷. Между 1993 и 1996 г. текстът е прегледан от нарочна комисия на Главно мюфтийство за прецизиране и коригиране на превода¹⁸.

През 1997 г. Благотворителна фондация „Иршад“ с издателство Тайба ал-Хайрия публикува превода. Така българският читател най-сетне получава издание на мюсюлманското писание, преведено от арабския оригинал от професионален арабист. Грижливият академичен подход на Цветан Теофанов

¹² Генджев (ред.), *Свещен Коран*, 1993, Предговор.

¹³ Пак там.

¹⁴ Пеев, *Дом на исляма*, 648.

¹⁵ „Коранът на български“; „Интервю на сп. *Orientalia* с проф. Цветан Теофанов“, 88.

¹⁶ Пак там. Вж. също Цветан Теофанов на 70, <https://theophanov.com/meetings-2> (достъпно на 4 октомври 2022 г.). Държавно издателство „Наука и изкуство“ е преобразувано в дружество с ограничена отговорност през 1990 г.

¹⁷ Баталова, „Проф. д-р Цветан Теофанов, който преведе Корана на български“.

¹⁸ *Превод на Свещения Коран*, 2–3.

прави превода му единствен по рода си в България. Благодарение на неоспоримите му качества той претърпява пет преиздания, три от които са преразгледани и коригирани от преводача¹⁹.

По справедливата оценка на Йордан Пеев „преводите потвърждават присъщото на Цветан Теофанов задълбочено познаване на арабския език, литературна дарба и стремеж към съвършенство“²⁰. Симеон Евстатиев определя превода на Корана от неговия арабски оригинал като „изключително събитие за българската култура“²¹. Заедно с текста на Корана преводите включват встъпително изследване на Цветан Теофанов за живота на пророка Мухаммад и подробен тематичен показалец. Това ги прави полезни както за академичната аудитория, така и за по-широка читателска публика, включително и за практикуващите мюсюлмани в България.

Освен Корана Цветан Теофанов превежда на български език в два тома (2008, 2015) сборника на шафиитския учен Абу Закариййа Йахйа ибн Шарафан-Науауи (1233–1277) „Градините на праведниците“. Сборникът съдържа пророчески хадиси с възпитателно, поучително и ритуално съдържание. Преводът на толкова обемист корпус от пророчески изказвания е предизвикателство, сравнимо с превода на Корана. И тук Цветан Теофанов е пръв сред българските арабисти, като задава високи критерии за качеството на академичния превод.

Докато настоящият юбилеен сборник се подготвяше за печат, през декември 2023 г. бяха обявени българските носители на най-престижната световна награда за превод от и на арабски език – катарската награда „Шейх Хамад“ за превод и международно разбирателство. Тази награда бе връчена и на проф. Теофанов за неговия принос и преводачески постижения в областта на хуманитарните и социалните науки.

¹⁹ „Интервю на сп. *Orientalia* с проф. Цветан Теофанов“, 88.

²⁰ Пеев, *Дом на исляма*, 649.

²¹ Новков, „Коранът на български“.

Цветан Теофанов е учител на мнозина български арабисти в задълбоченото познание на арабско-мюсюлманската култура. Той е научен ръководител на четирима защитили докторанти, трима от които са университетски преподаватели. Научните приноси на Цветан Теофанов се радват на международно признание. Той е член на Американското ориенталистично дружество, Британското дружество за близоизточни изследвания и Европейския съюз на арабистите и ислямоведите.

София, 28 юни 2023 г.

Библиография

- Баталова. Светлана. „Проф. дфн Цветан Теофанов, който преведе Корана на български: Човешката природа не се е променила през вековете, особено слабостите и пороците“, в-к „Уикенд“, 1–2 октомври 2022 г.
- Будилник на мослиманите*. Преведе от арабски и турски шейх Мохаммед Шемсуддин. България, 1983–1986.
- „Интервю на сп. *Orientalia* с проф. Цветан Теофанов“, *Orientalia* 1, 1 (2005): 86–91.
- Комисия по разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия. *Държавна сигурност и вероизповеданията. Част II. Мюсюлманското изповедание и Католическата църква в България (1944–1991)*. Документален сборник, София 2017.
- Корани керим*. Преведе от арабски на български шейх Мохаммед Шемсуддин. 2 изд. България, дата на предговора 1990 г.
- Коранът или „Корани-керим“ на Мохамеда*. Кн. 1–4. От англ. прев. на George Sale. Прев. Никола К. Лица. Пловдив: Централна печатница, 1902–1905.
- Коранът, т.е. Водител и Разпознавач*. Стефан Томов и Стефан Скулев, прев. Русе: Нов живот, 1930.
- Новков, Митко. „Коранът на български“. *В-к Култура*, 38 (2464), 02.11.2001.
- Пеев, Йордан. *Дом на исляма. Справочник*. София: Изток-Запад, 2022.
- Превод на Свещения Коран*. Преведе от арабския оригинал Цветан Теофанов. Редакция и корекция Благотворителна фондация „Иршад“. София: Тайба Ал-Хайрия, 1997.
- Свещен Коран*. Комисия под председателството на Недим Генджев, прев. София, 1993.

- Свещеният Коран. Арабски текст с български превод. Публикуван под покровителството на Хазрат Мирза Тахир Ахмад Четвърти Халиф на Обетования Месия и Глава на Ахмадийското Движение в Исляма.* Исламабад: Islam International Publications Limited, 1991.
- Теофанов, Цветан. *Арабската средновековна култура. Т.1 Контекст, текст, подтекст.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2001.
- Теофанов, Цветан. *Арабската средновековна култура. Т.2 Любов, вино, мъдрост.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2002.
- Теофанов, Цветан. *Арабската средновековна култура: от езичеството към исляма.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2004.
- Теофанов, Цветан. *Езическата арабска поезия.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1998.
- Теофанов, Цветан. „По въпроса за автентичността на предислямската арабска устна поезия“. *Годишник на Софийския университет* 77, 2 (1983): 126–186.
- Теофанов, Цветан. *Феноменология на пророка.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2015.
- Nazifoff, Natanail. „The Bulgarian Koran“. *The Moslem World* 23, 2 (1933): 187–190.